

Jødiske sprog og ladino

I DET KULTURELT homogene Danmark kan vi have en nationalromantisk forestilling om den enkle og tætte samhørighed mellem ét folk, én kultur og ét sprog, hvilket netop er kendetegnende for visse nationalstater.

Skønt det jødiske folk numerisk set ikke er særligt omfangsrigt i forhold til f.eks. antallet af russere eller kinesere, viser sprogvidenskaben, at jødernes forhold til sprog alligevel synes at være anderledes komplekst af historiske og migratoriske årsager.

Af oprindelige jødiske sprog kender alle hebraisk, men selv i bibelsk tid var mange jøder flersprogede, idet græsk, aramæisk og latin også påvirkede den jødiske befolkning i Palæstina og omliggende områder.

Kollektiv multilingvisme

I maj udkom Bernard Spolskys nye engelsksprogede bog om de jødiske sprogs sociolingvistiske historie. Historisk sociolingvistik er et forholdsvis nyt forskningsområde, der undersøger sprogvarianter: Hvad er standardsprog – og hvem gør noget andet i skrift og tale, og hvorfor.

Spolsky mener, at flersprogethed er typisk for jødiske befolkningsgrupper. Han nævner begrebet "individueel plurilingvisme", når et individ må forholde sig til og begå sig på flere sprog. Eksempelvis ville en jøde bosat i Warszawa (dengang en del af Rusland) i 1914 kunne komme i berøring med både polsk, tysk, russisk, litauisk og ukrainsk ud over jiddisch.

I forhold til det jødiske folk, introducerer Spolsky begrebet "kollektiv multilingvis-

me" til at beskrive de mangfoldige sprog, hvoraf de færreste kan betegnes som decideret jødiske, som tales af jøder. Hvad er da et jødisk sprog? Videnskaben er ikke altid entydig på dette punkt. I sprogvidenskaben diskuterede man for 125 år siden, om jiddisch (som af flere årsager dengang var stigmatiseret) kunne regnes for et selvstændigt jødisk sprog, eller om det skulle regnes for en tysk dialekt ("jargon").

Det første er naturligvis tilfældet, idet jiddisch, skønt sproget har en stor bestanddel af ordforråd og bøjninger fra tysk – middelalderhøjtysk for at være helt præcis – samtidig er præget af hebraisk samt den jødiske religions kultus og folkets levevis og traditioner i hverdag og til fest. Jiddisch har derfor mindst i 100 år kunnet betragtes som et selvstændigt sprog.

Dette er i tråd med jiddischisten Jan Schwarz, som netop fremhæver, at jiddisch som sprog og kultur i dag bliver betragtet "som et grundlæggende og centralt udtryk for de ashkenaziske jødernes religion og kultur, der er en nødvendig forudsætning for studiet af denne civilisation" (Rambam 20/2011).

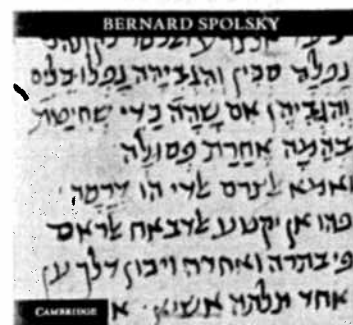
Som "fusionssprog" har jiddisch optaget mange ord og træk fra sprog, der taltes på de egne, hvor de østeuropæiske jøder boede. Jiddisch er derfor et godt eksempel på et jødisk sprog, som er opstået i interaktionen mellem de folkeslag og sprog, der boede i de bestemte områder.

En anden betingelse for at kunne defineres som "et sprog" er, om der udgives litteratur på dette sprog, og om det har en formuleret, substantiel grammatik. Det har jiddisch, og jeg får her lyst til at tilføje,

וְעַל גֵּזֶם אֵינֶנּוּ יִצְחָק

The Languages of the Jews

A Sociolinguistic History

at der endog findes et tegnsprog på jiddisch for døve.

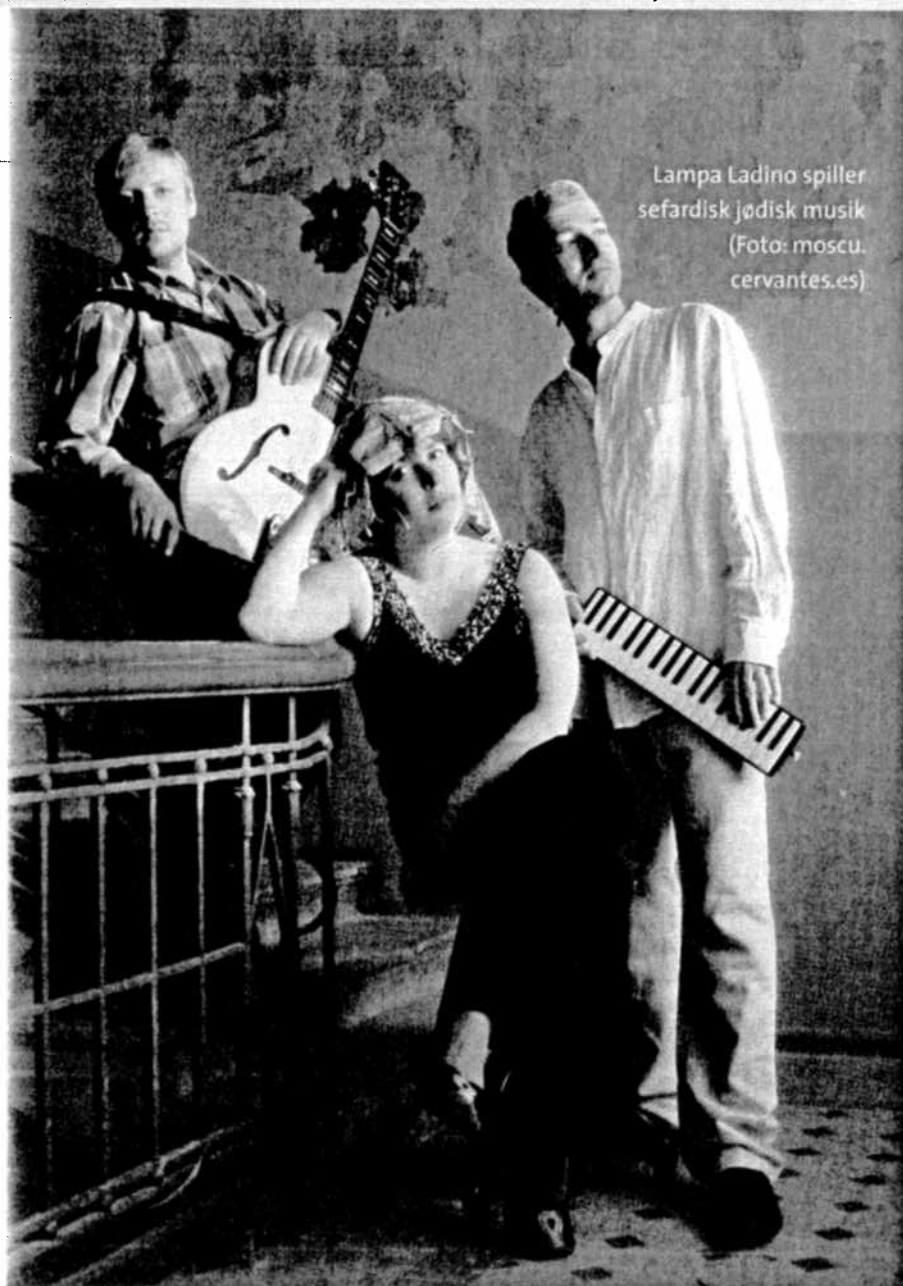
Djudeo-espanyol

Ladino (djudeo-espanyol) er et andet vigtigt jødisk sprog. Det var Middelalderens betydeligste jødiske tænker Maimonides' modersmål, om end Maimonides i øvrigt også skrev på både arabisk og hebraisk. Men hvad er ladino?

Vi ved, at ladino er de sefardiske jødernes sprog, og at de sefardiske jøder har deres oprindelse på Den Iberiske Halvø, som er dér hvor Spanien, Catalonien, Andalusien, Baskerlandet og Portugal ligger.

Den sproghistoriske baggrund for ladino skal findes helt tilbage i Roms underlæggelse af den Iberiske halvø i år 218 fvt., da romerske soldater blev sendt dertil i forbindelse med Den Anden Puniske Krig. Dette medførte, at latin blev dominerende, og romersk kolonisering begyndte.

I folkevandringernes tid kom også store kontingenter af germanere til området i form af vestgotere, som oprettede et hovedkvarter i Toledo, der senere blev et vigtigt center for jødisk liv og kultur.

Lampa Ladino spiller
sefardisk jødisk musik
(Foto: moscu.
cervantes.es)

Romerne havde også koloniseret Levanten, hvor konflikter mellem jøder og romere medførte gradvis jødisk eksilering. Således opstod der i de første århundreder efter alm. tidsregning jødiske kolonier mange steder uden for Palæstina, f.eks. i Rom og Sydfrankrig, og efterhånden også i det nuværende Spanien. Sidstnævnte er vigtigt for ladino, som netop opstod her.

Efterhånden fik kristendommen overtaget i Romerriget, men da muslimerne i form af arabere og berbere fra Nordafri-

ka besatte landet, blev Spanien præget af nye kulturformer og religioner. Dette gælder især den region i Sydspanien, som erobrerne kaldte al-Andalus. Besættelsen indledte en interessant æra i kulturhistorien og betegnes i jødisk historie som en guldalder – men det er ikke så relevant for ladino ud over, at mange jødiske samfund trivedes i antal og kulturelt i disse århundreder.

La Reconquista

Det lykkedes efterhånden for katolikkerne at tilbageerobre det sydlige Spanien og afslutte den muslimske besættelse. Omkring år 1000 opmuntrede kong Alfonso V af Leon jøder til at slå sig ned i hans nordvestlige spanske kongedømme.

Den jødiske befolkning i Spanien var anseelig. Ud over Toledo gælder det byer som Granada, Tudela og Cordova. Der forekom diskrimination mod jøder på visse områder, f.eks. hvilke erhverv jøder måtte udøve.

En større teologisk fejde fandt sted i Barcelona i 1263 mellem Nachmanides og en katolsk præst. Der er også mange eksempler på frivillig og især tvangskonvertering af jøder til katolicismen; men selv disse conversos kunne opleve diskrimination. Ligeledes må det huskes, at katolikernes "hellige" Inkvisition ingenlunde var blid mod anderledetænkende!

Der opstod jødiske sociolekter i de egne, hvor der taltes romanske sprog. Jiddischi-sten Max Weinreich giver judeo-romanske sprog disse fire betegnelser: dzhudezmo (judezmo) for selve det judeo-spanske; chaudit for judeo-provençalsk; vestligt loez for judeo-fransk og sydligt loez for judeo-italiensk. Det er netop dzhudezmo, der er vigtigt i forhold til ladino.

Da ca. 250.000 jøder blev fordrevet fra Spanien og Portugal i 1490'erne, tog de det sprog med, som de talte. Dette sprog var en middelalderlig udgave af spansk krydret med jødiske ord og fraser. De tog dette sprog med til de steder, hvor de fik

Her i 2014 tales ladino af færre mennesker end for 114 år siden, hvor mange jøder i eksempelvis Osmannerriget havde ladino som modersmål og dagligt talesprog

asyl: Nederlandene, Marokko, Tyrkiet, Grækenland, Balkan, Ungarn med flere.

Dette sprog, ladino, der på sin vandrings optog låneord fra bl.a. fransk, græsk og tyrkisk, eksisterer skam endnu, men det synes at eksistere på et noget lavere blus end jiddisch. Til gengæld synes det at have mange flere sprogvarianter end jiddisch.

Ladino var i særlig grad et vigtigt sprog for de jøder, der i 1700 – og 1800-tallet boede i Det osmanniske rige, som ikke kun omfattede Levanten, men også dele af Balkan, Irak og Nordafrika. Derfor er det ikke overraskende, at ladino har optaget ord fra tyrkisk, græsk, bulgarsk, italiensk, fransk og arabisk. En særlig form for ladino, kendt som haketia, tales i Marokko og indeholder også arabiske ord.

Bernard Spolsky er enig med den spanske ladino-forsker, Haim Vidal-Sapir, som mener, at ladino først kan betegnes som et selvstændigt jødisk sprog efter år 1620. Før dette kunne ladino regnes for en afart af spansk, som ikke ville være uforståeligt for spansktalende og ej heller signifikant anderledes ("distinguishable") fra samtidens spansk i udtale og ordforråd.

Alt i alt kan ladino siges at være en samlebetegnelse for sefardernes sprog efter udvisningen fra Den iberiske Halvø, også selvom det kommer til udtryk i mange varianter. Her i 2014 tales ladino af færre mennesker end for 114 år siden, hvor mange jøder i eksempelvis Osmannerriget havde ladino som modersmål og dagligt talesprog.

Mere ladino, tak!

Alt i alt er Spolskys bog om de jødiske sprogs sociolingvistiske historie et vigtigt værk i forståelsen af jødiske sprog. Han er velargumenteret, empirisk og dermed veldokumenteret. Sprogprofessoren har valgt at bosætte sig i et land, hvor hebraisk er det dominerende sprog, altså Israel, men han kommer i sin gennemgang af jødiske sprog hele Verden rundt.

Dog er der lagt mest vægt på hebraisk i bogen (som også er interessant), men der står forholdsvis lidt om ladino i forhold til, hvad jeg havde forventet. Dette er en skam. Der står lidt mere om jiddisch. Trods denne skuffelse, for titlen lover jo "The Languages of the Jews", altså sprog i flertal, er bogen uhyre interessant at læse og må betegnes som et must for alle, der studerer jødiske sprog.

Bernard Spolskys bog har mange spændende lingvistiske, sociologiske og ikke mindst historiske betragtninger, som gør den yderst læseværdig.

Bernard Spolsky: "The Languages of the Jews: A Sociolinguistic History". Cambridge University Press, 373 sider, uindb., £ 22,99 (ca. 210 kroner).

BOGANMELDELSER AF

Jews and Word

Jeg var meget nysgerrig, da jeg begyndte at læse denne bog. Jeg havde svært ved at forestille mig Amos Oz skrive en bog sammen med en anden, da Oz's fiktion er så karakteristisk og hans stemme så speciel. Fania Oz-Salzberger er imidlertid Amos Oz's datter, og det gør en forskel. Hun er professionel historiker, og han skriver en type fiktion, der minder om etnografi. At læse "Jøder og ord" minder mig om en duet i en opera af Mozart. Bogens hovedtemaer bliver tydeligt slået fast i begyndelsen og gentages med smukt sproglig udtryk. Der er mange detaljer, forsiringe og variationer. Læseren overvældes af de talrige henvisninger til Torah, Talmud såvel som til den enorme litteratur fra de jødiske diaspora og det moderne Israel.

Far og datter Oz afslører deres fortrolighed med jiddishe og hebraiske telster, og de omtaler det tab af betydning, der sker, når disse arbejder oversættes til moderne europæiske sprog, især engelsk. For Oz og Oz-Salzberger er det at blive jødisk et spørgsmål om bøger fremfor blod. I bogens anden sætning fastslår de deres primære tema: "Vores linie er ikke en blodlinie men en tekstlinie" (s. 1). Bogen fire kapitler uddyber denne erklæring: 1) Kontinuitet, 2) Kvindestemmer, 3) Tid og tidløshed, 4) Hver person har et navn, eller har jøder brug for judaisme?

Forfatterne redegør nøje for deres jødiske afstamning og tilhørsforhold med endnu en negation: "Det er ikke en religiøs tankegang ... Vi mener ikke, der er en mystisk nødvendighed, historisk eller guddommelig bestemt, for at jøderne er kommet så langt" (s. 38). Derfor var det hver

